

СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ВЗАЄМОДІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Оксана Хімяк

Національний університет "Львівська політехніка"

(стаття надійшла до редколегії 10.09.2015 р., прийнята до друку – 13.10.2015 р.)

© Хімяк О., 2015

Розглядаються проблеми цивілізаційної взаємодії та питання їх вирішення у філософській та політологічній думці А. Дж. Тойнбі та постгройбанській науці. Досліджуються можливості та наслідки зіткнення цивілізацій на прикладі східноукраїнського конфлікту.

Ключові слова: цивілізація, міжцивілізаційна взаємодія, конфлікт, зіткнення цивілізацій, східноукраїнський конфлікт.

THE MODERN VISION OF INTERACTION OF CIVILIZATIONS

Oksana Khimyak

Globalization challenges of the contemporary world highlight the problem of interaction between civilizations. The search for ways of relations between countries that would not threaten the identities of local civilizations and the preservation of their values is ongoing. In the twentieth century, there is a real danger that the main form of interaction between civilizations will be a conflict. Unfortunately, it is the least productive form of civilizational communication

Significant inter-civilization conflict is a threat to Ukrainian society in the light of the tragic events of the Revolution of Dignity, the current political, economic crisis and war. For over 400 years there was a right-bank Ukraine as part of European states, while residents of the Left-Bank Ukraine were ruled by Moscow.

Unity of the Ukrainian nation was implemented neither in Soviet times, nor in the period of independence. Civilized choice has not been made. Therefore, in the eastern conflict there is an element of civil conflict

Thus, one of the forms of interaction between civilizations is a conflict between them which is an integral factor in world's existence. An example is the Eastern civilization confrontation between Western and Eastern Orthodox civilizations that became possible because of the lack of internal unity of the Ukrainian people.

Key words: civilization, interaction between civilizations, conflict, clash of civilizations, eastern conflict.

Глобалізаційні виклики сучасного світу висвітлюють проблему міжцивілізаційної взаємодії. Відбуваються пошуки шляхів таких взаємовідносин між країнами, які б не загрожували ідентичностям локальних цивілізацій та збереженню їх цінностей. У ХХІ ст. постає реальна загроза, що основною формою міжцивілізаційної взаємодії буде міжцивілізаційний конфлікт. На жаль, він є найменш продуктивною формою цивілізаційної комунікації.

Значну загрозу міжцивілізаційний конфлікт становить для українського суспільства через трагічні події "Революції гідності", сучасної політичної, економічної кризи та війни.

Питання цивілізацій стало головним і актуальним предметом досліджень для багатьох вчених. Тією чи іншою мірою вони аналізувались у роботах Г. О. Аванесової, Т. У. Андрущенко, В. Й. Гаянка, Т. Ф. Кузнецової, Л. Залізняка, Н. С. Решетникової, А. Дж. Тойнбі, А. Шпенглера, С. Хантингтона. Проте

не дослідженою залишається проблема українсько-російського конфлікту з погляду теорії цивілізацій.

Мета роботи – визначити суть проблеми конфлікту як форми міжцивілізаційної взаємодії та шляхів її вирішення з погляду політичної науки.

Сучасне розуміння соціокультурного розвитку людства відзначається у сучасній науці радикальною заміною концепцій. У ХІХ ст. в умовах панування еволюціонізму у науці склалась стадіальна або формаційна концепція. Відкриття Чарльзом Дарвіном закономірностей розвитку життя на Землі революційно вплинуло на тогочасне суспільство. Закони й принципи біологічної еволюції науковці почали переносити в інші науки [6].

У стадійній парадигмі працювало багато науковців, зокрема А. Р. Тюрго, К. А. Сен-Сімон та О. Копту у Франції, Г. Е. Лессінг, Й. Г. Гердер, Г. Гегель – у Німеччині, А. Фергюссон, Г. Спенсер, Е. Тейлор – у Великій Британії, Л. Г. Морган,

Л. Уайт, Дж. Стюард – у США, М. Чернишевський, Г. Плеханов – у Росії.

Протягом XIX–XX ст. стадійна концепція була найкраще репрезентована марксистською наукою. Марксистська концепція декларувала наявність глобальних і послідовних соціально-економічних етапів розвитку людства – історичних стадій або соціально-економічних формацій: первісно-общинної, робітничої, феодальної, капіталістичної, комуністичної. Історія уявлялась як безперервний і прогресивний процес розвитку від простого до складного. Безальтернативність формаційної концепції світової історії в СРСР пояснювалась двома причинами. По-перше, її фундаторами були К. Маркс та Ф. Енгельс. По-друге, концепція декларувала неминучість приходу людства до комунізму як обов'язкової стадії історичного розвитку [6].

Проте вже на початку XX ст. на Заході зародилась і бурхливо розвивалась історіософія, яка заперечувала прямолінійно-стадіальний розвиток людства, відстоюючи багатоваріантність історичного процесу. Було доведено, що людство постійно продукувало, творило різноманітні форми історичного буття, які одні дослідники називають культурами, інші – цивілізаціями. Фундаторами цих поглядів на Заході були О. Шпенглер та А. Тойнбі, а їх послідовником та популяризатором у СРСР – Л. Гумільов. Двотомна праця О. Шпенглера “Примерк Європи” (1918–1922 рр.) справила велике враження на сучасників. Дослідник виділяв вісім культур: єгипетську, вавилонську, китайську, індійську, греко-римську, арабо-юдейську, майя та західноєвропейську [12].

Надзвичайно глибокий вплив на світову історичну думку справила десяти томна праця послідовника О. Шпенглера А. Тойнбі “Дослідження історії” (1934–1937, 1954 рр.). Протягом останніх п'яти тисячоліть світової історії дослідник розрізняв близько 20 вищих суспільств, які отримали назву цивілізацій. Сім з них не мали попередників – єгипетська, андська, мінойська, шумерська, індська, давньокитайська і майя. П'ять останніх породили дочірні цивілізації: індсько-індуїстську, давньокитайсько-далекосхідну, китайську та далекосхідну корейсько-японську. Мінойська цивілізація породила еллінську. Від сирійської походять іранська та арабська. Еллінська цивілізація була матір'ю західнохристиянської та східнохристиянської або православної. Остання складається з двох споріднених цивілізацій – православно-візантійської та православно-руської [8, с. 147–149].

Найдавніші цивілізації виникли як відгук суспільства на зовнішній виклик природного оточення. Носієм життєвої сили, що породжує вплив на суспільство (тобто на цивілізацію) є його меншість,

що має заряд творчості. Спочатку вона своїм впливом завойовує прихильність більшості суспільства і завдяки цьому формується та реалізується майбутня нова цивілізація. Однак коли народ відвертається від своїх поведирів, вони найчастіше починають діяти силовими методами, перетворюючись у панівний клас. У суспільстві виникає глибокий розкол, побороти який панівна меншість намагається силовими методами. Цивілізація вступає у період глобальної соціальної, економічної та ідеологічної кризи, яка супроводжується численними збройними конфліктами. Цивілізація за допомогою воєн творить свою світову державу. Пригноблена більшість творить світову релігію, яка поширюється за межі світової держави [9, с. 12].

Часто відсталі цивілізації, руйнуючи світову державу, успадковують її надбання, релігію. Вони започатковують нову, похідну від попередньої, дочірню цивілізацію. Власне дочірні цивілізації виникали на основі вмираючої материнської. Увесь цикл розвитку цивілізації А. Тойнбі показав на прикладі еллінської та похідної (дочірньої) західнохристиянської цивілізації, роблячи висновки про усі інші суспільства світової історії на основі цих двох цивілізацій та їх розвитку.

Еллінська цивілізація виникла в умовах Еллади. Греки створили ефективну господарську та політичну системи, також високорозвиненими були культура та мистецтво. Господарська система поєднувала в собі елементи землеробства, ремісництва, торгівлі та мореплавства. Сприяли цьому також кліматичні умови та географічне розташування. Греки налагодили вирощування винограду та оливок, торгували вином та олією з країнами Середземномор'я. Однак внутрішній розкол еллінського суспільства призвів у V ст. до Пелопонеської війни. У підсумку перемогла нова світова держава еллінської цивілізації – Римська імперія. На усю державу поширилась світова релігія – християнство. Загинула еллінська або греко-римська цивілізація від навали варварів [9, с. 14].

З розпадом Римської імперії вмираюча еллінська цивілізація породила дві дочірні – західнохристиянську та східнохристиянську, або православну, які успадкували від материнської еллінської цивілізації її світову релігію. Проте Західна Європа перейняла духовні надбання античної цивілізації швидше і повніше, ніж православна Східна. Тісно пов'язала західноєвропейську цивілізацію з духовною спадщиною Риму латинська мова, на якій були написані твори усіх філософів Греції та Риму.

Творчий спадок еллінської цивілізації довгий час залишався недоступним в Русі, бо не був перекладений з грецької чи латинської мов на церковнослов'янську. Отже, західнохристиянська

цивілізація мала кращі початкові можливості порівняно зі східнохристиянською. Тому європейська освіта, наука, культура (ренесанс, барокко) поширились в Україні у зв'язку з її латинізацією у XVI–XVII ст. А вже через Україну та “вікно в Європу” у Петербурзі дійшли до Росії [3].

За А. Тойнбі у наш час продовжують існувати шість цивілізацій: західнохристиянська, православноруська, китайська, японо-корейська, індійська та ісламська. П'ять останніх пройшли фазу своїх світових держав і перебувають у стані згасання, про що свідчить швидка асиміляція цих цивілізацій із західнохристиянською. Відбувається процес глобалізації. Замість національного одягу поширюється західноєвропейський, європейські мови стають інтернаціональними, по усьому світу поширюється європейський спосіб життя.

Після розпаду СРСР та біполярної міжнародної системи світ одержав можливість перейти до реалізації більш природної моделі співіснування – розвитку цивілізацій. У сучасній політичній думці науковці виділяють такі регіональні цивілізації:

- західнохристиянську;
- східноправославну;
- латиноамериканську;
- африканську;
- ісламську;
- індійську;
- конфуціанську;
- буддистсько-тихоокеанську;
- однолокально-іудейську [5, с. 118].

На сучасному етапі відбувається триумф європейської культури в усіх регіональних цивілізаціях. Західноєвропейська цивілізація виявилась найбільш економічно ефективним, динамічним, раціонально-організованим і соціально комфортним суспільством нашого часу. Серед істотних та визначальних особливостей західнохристиянської цивілізації варто виділити ефективну та динамічну ринкову економіку, що ґрунтується на приватній власності. Економічна незалежність виробника породила парламентську демократію з розподілом влади та високим статусом вільної людини. Ринком був зруйнований імперський устрій, який замінявся національними державами європейського типу. Ринкова економіка Європи стимулювала технічний прогрес, розвиток якого породив сучасне індустріальне виробництво [3].

Отже, приватна власність, ринкова економіка, парламентська демократія, гуманізм, свобода вибору, національна державність, індустріалізація – основні ознаки сучасної західнохристиянської цивілізації. Власне вони визначають її переможний поступ у сучасний період.

В епоху Середньовіччя західнохристиянська цивілізація поширювалась переважно збройною

експансією на землі православної та мусульманської цивілізацій (хрестові походи), а також Іспанією, Португалією, Англією, Францією, Бельгією в Америку, Африку, Азію під час завоювання заморських колоній у XV–XIX ст. У Новітні часи розвиток ринкових відносин забезпечив переваги європейського суспільства над іншими. Мирна експансія виявилась ефективнішою, ніж збройна агресія. Проте були три відчайдушні спроби створити світову державу західноєвропейської цивілізації: спроба Наполеона на початку XIX ст. та німців у Першій та Другій світових війнах. Створення Євросоюзу також є спробою побудови західноєвропейської світової держави. Проте поки така держава не побудована, західноєвропейська цивілізація знаходиться десь посередині свого історичного шляху, однак має ще певні перспективи.

Існування православно-руської цивілізації завершилось надломом Київської Русі у XII ст. Добою лихоліть була для неї феодальна роздробленість та агресія татар, Литви, Польщі, Угорщини XII–XVI ст. [8, с. 152]. Світова держава православно-руської цивілізації постала внаслідок зміцнення Московського князівства, завоювання ним Новгороду в XI ст. та України у XVII–XVIII століттях. Східнохристиянська цивілізація розвивалась в умовах наростаючого тиску з боку ефективнішої західнохристиянської, яка неодноразово здійснювала збройні походи на Схід – агресія Лівонського ордену, Польщі, похід Наполеона 1812 року, дві світові війни. Протягом 1000 років збройні сутички Заходу та Сходу відбуваються переважно на землях України, Білорусії та Балтії. Цим пояснюється драматизм історичної долі цих народів та їхня тривала бездержавність.

Проте значно ефективнішою за збройну агресію стала технологічна, культурна та економічна експансія Західної Європи. Вона особливо посилилась у період творення православно-руської світової держави у XVI–XVII ст. У цей період на Заході бурхливо розвивалася ринкова економіка, а православна цивілізація вдалась до самоізоляції, що поглибило її економічну, політичну, адміністративну, технологічну та культурну відсталість і призвело до глибокої кризи усього суспільства. Реформи початку XVIII ст. були не прорубуванням вікна в Європу, а офіційним і вимушеним зізнанням православним суспільством переваг західноєвропейської цивілізації. Петро I почав перебудовувати незавершену світову державу східноєвропейської цивілізації у варварське наслідування європейських імперій. Недобудована православно-руська світова держава протягом 300 років трансформувалась за канонами державотворення Західної Європи у периферійно-східноєвропейську імперію російського етносу [3].

Незважаючи на радикальну вестернізацію державного устрою Російської імперії, в російському суспільстві культивувався міф про її богообраність і особливий, альтернативний до Заходу шлях Росії. Розпочатий Петром I процес вестернізації Росії, тобто поглинання західноєвропейською цивілізацією останнього осередку східноєвропейської, не знищив претензій Російської імперії на особливий історичний шлях, світове панування та богообраність. Жовтневу революцію потрібно розглядати, як потужну реакцію традиційної православної свідомості на експансію західнохристиянської цивілізації. Паростки західного способу виробництва (ринкова економіка) були знищені разом з її носіями – капіталістами. Більшовики боролися з впливами Заходу на Росію використовуючи його ж досягнення, трансформували їх у традиції православної цивілізації.

У соціально-економічній сфері більшовики намагалися відродити окрему східноєвропейську цивілізацію у чужих для неї, але ефективніших лаштунках. Зриваючи із згасаючої православної цивілізації капіталістичні пуга вестернізації, Ленін та Сталін запроваджували в Росії індустріальне виробництво. Більшовики в результаті цього стали жертвами закону “Буття визначає свідомість”. Західноєвропейські технології та виробництво вплинули на свідомість радянського суспільства. Це спричинило розпад СРСР як вестернізованого релікта східноєвропейської цивілізації [3].

А. Дж Тойнбі довів, що постійно відбувається конфлікт між живою цивілізацією та “привидом” мертвої цивілізації. Він виокремлює особливу позитивну форму конфлікту – цивілізаційне протистояння – взаємодію, що виступає як певна рушійна сила поступу людства у напрямку глобальної екуменічної цивілізації. Осягнення історичного процесу видається йому можливим лише за умови перенесення акценту з дослідження окремих соціальних спільнот до аналізу алгоритму “зіткнення цивілізацій”. Це дасть змогу, на думку А. Дж Тойнбі, змодельовати картину майбутнього людства. Однак кожен окрему цивілізацію необхідно розглядати у контексті її протистояння-взаємодії із зовнішнім оточенням в особі цивілізацій-сусідів. Бо процес народження соціально-економічного утворення – це вже результат взаємодії двох чи більше культур [7, с. 142].

А. Дж Тойнбі детально дослідив зіткнення Росії, ісламу, Індії та Далекого Сходу із західною цивілізацією та виявив причини міжцивілізаційних конфліктів. По-перше, до цивілізаційних конфліктів може призвести прагнення будь-якої соціальної спільноти розширити свою територію. Прикладом може бути захоплення Криму Росією та створений нею конфлікт на сході України. Друга причина

полягає у неоднакових потенційних силах цивілізацій, що виявляється у різних стадіях цивілізаційного розвитку взаємодіючих сторін і навіть у кількості населення. Третьою причиною міжцивілізаційних конфліктів є відмінності у сфері духовної культури. Релігійний фактор відіграє ключову роль в історичному процесі [1, с. 63–90].

Результатом взаємовпливів завжди були конфлікти та суперництво між людськими групами, які зберігаються, на думку науковців, навіть за появи світового уряду [4, с. 36]. Оригінальний варіант аналізу проблеми міжцивілізаційної та місця конфлікту у ній запропонував Д. Уілкінсон. Він розглядає можливість існування конфліктних цілісних утворень, де ворожнеча чи навіть військове протистояння є формами об'єднання, що створюють соціальні відносини між супротивниками, та соціальну систему, складену з них [10].

Одним з найгрунтовніших постійобіанських дослідників конфлікту можна вважати С. Хангінтона. Він зазначав, що більший період свого існування цивілізації контактували одна з одною лише час від часу чи взагалі не мали жодних контактів. Але з XVI ст. розпочався безперервний односпрямований вплив Заходу на усі інші цивілізації, а з XX ст. починаються інтенсивні, безперервні та різноспрямовані відносини між цивілізаціями. Аналізуючи сучасний світ, С. Хангінтон зазначив, що неабияке покращення транспорту та зв'язку призвело до змістовніших та частіших контактів між різними цивілізаціями. У результаті національна ідентичність переходить на ширші рівні – трансформується у цивілізаційну ідентичність.

Для С. Хангінтона зіткнення як конфлікт між цивілізаціями виступає неминучим явищем і сучасність є тому підтвердженням. Болючою проблемою не тільки України, а й усього світу залишається східноукраїнський конфлікт, який насамперед є результатом “зіткнення цивілізацій” – західної та східноправославної, бо тісні відносини України та Росії забезпечують основу єдності Східно-християнської цивілізації. Подібні конфлікти будуть виникати у XXI ст. Україна виявилась розколотою країною. Це підтвердили вибори Президента України 1994 р., коли захід України підтримав Л. Кравчука, а центр, південь та схід – Л. Кучму [11]. Вибори, за свідченням З. Бжезінського, викристалізували розкол між європейськими слов'янами у Західній Україні та російсько-слов'янським баченням майбутнього України. Адже понад 400 років Правобережна Україна існувала як складова європейських держав, у той самий час жителі Лівобережної України були під владою Москви.

Єдності української нації не впроваджувалося ні в радянські часи, ні в період незалежності.

Цивілізаційний вибір країни так і не був зроблений. Через це у східноукраїнському конфлікті присутній елемент громадянського протистояння [2, с. 49].

Отже, однією з форм міжцивілізаційної взаємодії є конфлікт між цивілізаціями, який є фактором існування цілісного світу. Прикладом цивілізаційного протистояння є східноукраїнський конфлікт між західною та східно-православною цивілізаціями, що став можливим через недостатню внутрішню єдність українського народу та через багато інших історичних, політичних, економічних та цивілізаційних чинників, багато з яких залишаються малодослідженими та будуть аналізуватися у подальшому.

1. Аванесова Г. А. *Межцивилизационные взаимодействия в условиях глобализации* / Г. А. Аванесова // *Теория и практика культуры*. – М., 2004. – Вып. 2.
 2. Брило Ю. *Посттоїбінська філософія історії про конфлікт як форму взаємодії між цивілізаціями* / Ю. Брило // *Філософія*. – 2015. – №2 (специвипуск).
 3. Залізник Л. *Від склавинів до української нації* [Електронний ресурс] / Л. Залізник. – К.: Видавництво “Бібліотека українця”, 1997. – Режим доступу: http://www.ukrlife.org/main/prosvita/zalizn_ktm.
 4. Макніч В. *Меняющийся образ всемирной истории* / В. Макніч // *Время мира*. – Альманах. – Вып. 2. – Новосибирск: Сибирский хронограф. – 2001.
 5. Малик Я. Й. *Національна безпека: навч. посіб.* // Я. Малик, О. Береза, М. Криштанович. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 280 с.
 6. *Східна Європа у системі світових цивілізацій* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.s-h-i-l-o.lo.ua/s399884/21/evropa>.
 7. Тойнбі А. Дж. *Дослідження історії: у 2-х т.* / А. Дж. Тойнбі. – К.: Основи, 1995. – Т. 2. – 406 с.
 8. Тойнбі А. Дж. *Постижение истории*. – Т. 2: *Генезис цивилизаций. Вызов и ответ* / А. Дж. Тойнби. – М., 2001. – 404 с.
 9. Тойнбі А. Дж. *Цивилизация перед судом истории. Мир и Запад* /

А. Дж. Тойнби. – М.: Астрель, 2011. – 65 с.
 10. Уилкинсон Д. *Центральная цивилизация* / Д. Уилкинсон // *Время мира*. – Альманах. – Вып. 2. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2001.
 11. Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций* / С. Хантингтон. – М.: Изд-во “Аст”, 2003. – 603 с.
 12. Шпенглер А. *Примерк Європи* [Електронний ресурс] / А. Шпенглер. – Режим доступу: [http://www.ru.Wikipedia.org/wiki/Закат Европы](http://www.ru.Wikipedia.org/wiki/Закат_Европы).

1. Аванесова Г. А. *Межцивилизационные взаимодействия в условиях глобализации* / Г. А. Аванесова // *Теория и практика культуры*. – М., 2004. – Вып. 2.
 2. Брило Ю. *Посттоїбінська філософія історії про конфлікт як форму взаємодії між цивілізаціями* / Ю. Брило // *Філософія*. – 2015. – №2 (специвипуск).
 3. Залізник Л. *Від склавинів до української нації* [Електронний ресурс] / Л. Залізник. – К.: Видавництво “Бібліотека українця”, 1997. – Режим доступу: http://www.ukrlife.org/main/prosvita/zalizn_ktm.
 4. Макніч В. *Меняющийся образ всемирной истории* / В. Макніч // *Время мира*. – Альманах. – Вып. 2. – Новосибирск: Сибирский хронограф. – 2001.
 5. Малик Я. Й. *Національна безпека: навч. посіб.* // Я. Малик, О. Береза, М. Криштанович. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 280 с.
 6. *Східна Європа у системі світових цивілізацій* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.s-h-i-l-o.lo.ua/s399884/21/evropa>.
 7. Тойнбі А. Дж. *Дослідження історії. В 2-х т.* / А. Дж. Тойнби. – К.: Основи, 1995. – Т. 2. – 406 с.
 8. Тойнбі А. Дж. *Постижение истории*. – Т. 2: *Генезис цивилизаций. Вызов и ответ* / А. Дж. Тойнби. – М., 2001. – 404 с.
 9. Тойнбі А. Дж. *Цивилизация перед судом истории. Мир и Запад* / А. Дж. Тойнби. – М.: Астрель, 2011. – 65 с.
 10. Уилкинсон Д. *Центральная цивилизация* / Д. Уилкинсон // *Время мира*. – Альманах. – Вып. 2. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2001.
 11. Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций* / С. Хантингтон. – М.: Изд-во “Аст”, 2003. – 603 с.
 12. Шпенглер А. *Примерк Європи* [Електронний ресурс] / А. Шпенглер. – Режим доступу: [http://www.ru.Wikipedia.org/wiki/Закат Европы](http://www.ru.Wikipedia.org/wiki/Закат_Европы).